

УДК 821.521.09

Капранов С.В.

"ІСЕ МОНОГАТАРІ" В КОНТЕКСТІ ТРАДИЦІЇ

Статтю присвячено проблемі розуміння тексту в традиції на прикладі пам'ятки класичної японської літератури "Ісе моногатарі". Проаналізовано поняття традиції як діяхронного контексту, розглянуто традицію "Ісе моногатарі" в японській культурі від часів створення до сьогодення в літературі, коментарях та візуальних мистецтвах. Виділено основні модули інтерпретації зазначеного тексту.

1. Постановка проблеми

Розуміння тексту є однією з ключових проблем культурології. З найдавніших часів у всіх культурах (принаймні, в тих, що мали або мають писемну мову) цій проблемі приділяли багато уваги. Надто гостро вона постає, коли текст, що його ми прагнемо зрозуміти, походить із далекої, малознайомої культури, якою є, наприклад, японська культура для українського читача.

Семіотика дала можливість розглянути цю проблему на новому теоретичному рівні. Вперше було запропоновано цілісний, системний підхід до тексту, аналіз його внутрішньої та зовнішньої структури, відкрито вирішальне значення контексту.

"Сприйняття тексту, відірваного від його позатекстового "тла", - пише Ю.М.Лотман, - неможливе. Навіть у тих випадках, коли для нас такого тла не існує (наприклад, сприйняття окремої пам'ятки чужої, невідомої нам культури), ми насправді антиісторично проектуємо текст на тло наших сучасних уявлень, відносно яких текст стає твором" [1]. Для аналізу відношення тексту до контексту Лотманом було запроваджено поняття "позатекстовий зв'язок".

У цьому розумінні цікавий приклад являє собою визнаний шедевр японської класичної літератури Х ст. "Ісе моногатарі" [2]. Попри чималу кількість (порівняно з багатьма іншими мовами Азії) перекладів з японської, виданих російською й українською мовами, література цієї "Країни Сонця, Що Сходить" і досі є для українського читача екзотичною.

Якщо додати й форму твору, незвичну не лише для іноземців, але й для сучасних японців, та його надзвичайний лаконізм, то "Ісе моногатарі" стає для нашого читача майже герметичним текстом, незважаючи на всі чесноти доступного російськомовного перекладу М. Й. Конрада [3]. Водночас той факт, що перед нами - класичний твір, робить нагальною потребу дослідити всі ті позатекстові зв'язки, які, за висловом Лотмана, роблять текст твором.

Вже у своїх "Лекціях зі структурної поетики" Ю.М.Лотман зазначав, що моделювання позатекстових структур - завдання значно складніше, ніж моделювання структур внутрітекстових [4]. Описати всі зовнішні зв'язки практично неможливо. Ясна річ, що потрібна їхня класифікація.

Розглядаючи такий текст як "Ісе моногатарі", ми повинні враховувати дві можливі позиції уявного японського читача, а саме - позицію японця і сучасника створення тексту, з одного боку, та сучасного нам японського читача, з другого. Перший сприймає "Ісе моногатарі" в контексті уявлень доби Хейан (зрозуміло, що такий читач має бути аристократом, мешканцем столиці тощо). Другий натомість проектує зазначений текст на всю наступну японську літературну, й не лише літературну, традицію. Отже, для нашого випадку доречним буде розподіл позатекстових зв'язків на синхронні та діяхронні.

Темою цієї статті є саме діяхронний контекст "Ісе моногатарі", точніше, його основна частина, яку ми назвемо традицією

цього тексту (на відміну від "великої" японської літературної традиції загалом). До неї слід включити усі тексти, що містять пряму відсилку до зазначеного твору - у вигляді цитат, коментарів, різноманітних трансформацій. Звісно, добір елементів такого контексту значною мірою залежить від точки зору дослідника; проте, на нашу думку, міра об'єктивності тут можлива, оскільки маємо справу з уже усталеною, даною нам у готовому вигляді літературою. Теоретично, таку традицію можна навіть обчислити математично - наприклад, вираховуючи щільність відсилок до тексту, який ми розглядаємо.

Якщо у випадку синхронного контексту текст можна порівняти зі знаком на певному тлі, то у випадку діахронного - радше зі слідом від руху субатомної частки в бульбашковій камері. Традиція і є той слід, що його лишило "проходження" тексту в щільному середовищі культурної історії.

Поняття традиції як одного з типів позатекстових зв'язків зустрічаємо вже в "Лекціях зі структурної поетики" Ю.М. Лотмана. Так, він зазначає, що "твір сприймають на тлі певної *традиції* та стосовно неї", і далі - що "реальна плоть художнього твору складається з тексту (системи внутрітекстових відносин) у його відношенні до позатекстової реальності - дійсності, літературних норм, *традиції*, уявлень" [5] (курсиви наш - С.К.).

У радянському сходознавстві 20-х років кончу потребу вивчення і коментарів, і живої традиції (зокрема, при дослідженні буддизму) відстоював О.О. Розенберг [6]. На жаль, у ті часи перемогла точка зору опонента Розенберга - академіка В.М. Алексеєва, який наголошував на "чистому" від коментарів вивченні оригіналу [7]. Це й не могло бути інакше за умов логоцентризму, що панував у тогочасній гуманітаристиці. Певне, тому в передмові й коментарях М.Й. Конрада, що супроводжують переклад "Ісе моногатарі", відсутні й сліди японської традиції сприйняття та інтерпретації цього твору. Натомість автор першого повного

англомовного перекладу - голландський японіст Ф. Фос [8], приділив значну увагу як художній, так і коментаторській традиції. Істотною вадою його праці є гостро скритиковане С.Б. Кляйн прагнення "випрямити" японську літературну історію [9], яке позначилося в однозначно негативній оцінці ранніх коментарів. Сьогодні для нас важливо, проте, не оцінити "правильність" чи "неправильність" певних давніх автохтонних інтерпретацій з погляду модерної науки, а зрозуміти, наскільки можливо, весь спектр сприйняття "Ісе моногатарі" в Японії, без чого ознайомити українського читача з цим *твором* (а не лише з його *текстом*) просто неможливо.

2. Традиція "Ісе моногатарі" в японській культурі. Три лінії традиції

"Ісе моногатарі" належить до небагатьох творів, новаторських для своєї доби, яким судилося започаткувати значну традицію. Справді, хоча в тексті й можна помітити прямі цитати з "Ман'юсю", "Кокінсю", "Сінкокінсю" та інших поетичних антологій, навіть деякі впливи китайських творів доби Тан (новели "Прогулянка до печери безсмертних" Чжан Чжо та збірки "Бень цзі ші", укладеної Мен Ці) [10], проте не можна назвати жодного тексту, подібного до "Ісе моногатарі", до його появи. Цей твір ніби сфокусував у собі провідні літературні традиції свого часу.

У традиції, започаткованій "Ісе моногатарі", можна виділити три лінії. Одна з них складається з коментарів різного типу, від періоду Камакура (1192-1338) до наукових коментарів і досліджень нашого часу. Це - рефлексія з приводу самого тексту "Ісе моногатарі". Друга лінія-художні твори, що зазнали сильного впливу "Ісе моногатарі" або постали під його впливом. Це - безпосередній діалог з "Ісе моногатарі", сліди "задоволення від тексту" й бажання його переписати. Нарешті, третя лінія включає візуальний матеріал - твори образотворчого та ужиткового мистецтва, каштрафіїтощо.

2.1. Коментаторська (дослідницька) традиція

Розглянемо коментаторську традицію "Ісе моногатарі". Найдавніші коментарі, що дійшли до нас, сучасна наука датує XIV ст. Фріц Фос [11] запровадив поділ їх на три групи - давні (япон. - коцю, до кінця доби Камакура), старі (кюцю, до кінця XVII ст.) та нові коментарі (від кінця XVII ст. до 1868 р.). Подальші коментарі та дослідження "Ісе моногатарі" складають окрему групу.

Зазначений поділ коментарів на три групи відбиває відмінності в їхньому змісті. "Давні" - розглядають твір у річищі езотеричної поетики, що базувалася на засадах тантричного буддизму школи Сінгон, передусім - її "еретичної" секти Тацїкава-рю [12]. "Ісе моногатарі" постає тут як текст, що в зашифрованому вигляді передає таємне вчення, сприйняте автором твору - Арівара-но Наріхірою (825-880) [13] від бога поезії Сумійосі Даймьодзіна. Самого поета оголошено втіленням одного з бодгісатв - Бато-Каннон або Бодгісатви Пісні й Танцю. Коментарі цієї групи були частиною езотеричної практики ("Шляху поезії"), пов'язаної з культом Безсмертних поетів та передачею таємних вчень шляхом ініціації, переважно в межах родових шкіл. Таких текстів небагато: крім "*Ісе моногатарі дзуйно*" (традиційно приписуваного Арівара-но Сігехару, синові Наріхіри), "*Ісе моногатарі цїкенсьо*" (приписуваного Мінамото-но Цуненобу (1016-1097), та "*Ісе моногатарі сьо*", згаданих у праці Ф. Фоса, сюди слід ще додати поетичний трактат "*Івामी дзьосікі*" (традиційне датування - 857 р.), що містить одкровення Сумійосі Даймьодзіна, передані до храму в Ісе Арівара-но Наріхірою [14].

"Старі" коментарі починаються з праць Іцідзьо Канейосі (1402-1481) та Соґі (1421-1502). Це - група суто філологічних коментарів, які розглядають питання авторства, тлумачать "темні" місця тощо. Підхід - типовий для старої японської та китайської філології. Значна частина цих текстів - конспекти лекцій, що їх читали з "Ісе моногатарі" видатні вчені - від Соґі до Сандзьонісі Сан'е (1511-1579).

Револьюційний поворот, здійснений у японській філологічній науці школою "країнознавців" (кокугаку), започаткував період "нових" коментарів. На відміну від своїх попередників, "країнознавці" розглядали тексти японської класики як пам'ятки давньої японської культури й намагалися через їхній аналіз реконструювати цю культуру, очищену від іноземних - китайських, корейських, індійських (буддизм) - впливів. Для здійснення такого завдання потрібний був критичний аналіз усіх попередніх теорій. Фактично, "країнознавчі" коментарі можна вважати науковими - вони ґрунтуються на раціональній аргументації та особистому дослідженні (такої точки зору дотримувався й Ф. Фос). Першою в цій групі є праця засновника школи, Кейцю (1640-1701), - "Сейґо окудан". Згодом коментуванню "Ісе моногатарі" віддали належне практично всі видатні "країнознавці" - (Када Адзумамамаро (1668-1763), Камо Мабуці (1697-1769), Мотоорі Норінаґа (1730-1801), Уеда Акінарі (1734-1809), Хірата Ацутане (1776-1843).

Безпосередньо з останньою групою пов'язані й сучасні наукові коментарі та дослідження "Ісе моногатарі" в Японії (значною мірою й за її межами). Серед продовжувачів ідей "країнознавства" можна назвати видатного культуролога Оріґі цї Сінобу (1887-1953), який приділив чимало уваги "Ісе моногатарі".

2.2. Літературна традиція

На відміну від коментаторської традиції, літературна традиція "Ісе моногатарі" починається вже з доби Хейан (794-1192). Від розглядуваного нами твору походить цілий жанр - *ута-моногатарі*, і наступний його твір, "Ямато моногатарі" (вірогідно, 951р.), містить посилання на своє першоджерело: по-перше, назва звучить як полемічна щодо назви "Ісе моногатарі" (Ісе та Ямато - назви місцевостей); по-друге, дани 161-166 "Ямато моногатарі" розповідають про Арівара-но Наріхіру та частково збігаються з д. 3, 76, 100, 51, 52, 125 та 99 "Ісе моногатарі"; по-третє, у тексті "Ямато моногатарі" є навіть

посилання, що ця історія вже відома у вигляді моногатарі [15]. Значного впливу з боку *"Ісе моногатарі"* зазнав і славетний роман Мурасакі Сікібу *"Гендзі моногатарі"* (поч. XI ст.). У *"Кондзяку моногатарі"* (традиційно датовано 1050 р.) чотири оповідання, що свідчать про вплив *"Ісе моногатарі"*, а саме - сувій 27, №7, та сувій 30, №8 - оповідання на сюжет 6 дану *"Ісе моногатарі"*; сувій 30, №4 - дуже нагадує 62 дан; сувій 24, №36 - схоже, під впливом дану 99 [16].

Серед творів доби Камакура на першому місці стоїть маловідома збірка *"Енкьоку сю"* (*"Зібрання пісень для бенкетів"*, укл. 1301р.), п'ятий сувій якої містить пісню під назвою *"Ісе моногатарі"* [17]. Вона цікава як спроба зв'язати в єдиний сюжет епізоди твору. Але найцікавішим, з точки зору нашого дослідження явищем цієї доби є група *йокьоку* - п'єс театру но, сюжети яких ґрунтуються на певних епізодах *"Ісе моногатарі"* або пов'язані з зазначеним твором загалом. Серед них - визнані шедеври класиків жанру: *"Унрін'ін"*, *"Какіцубата"*, *"Ідзуцу"*, *"Такасаго"* Дзеамі Мотокійо (1363 - 1443), *"Осіо"* Компару Дзенціку (1405 - 1468) та *"Сумідагава"* Мотомаси Дзюро (1395-1459). Для всієї групи характерний містицизм і сильний вплив езотеричних ("давніх") коментарів [18]. Так, у п'єсі *"Унрін'ін"* дух Наріхіри відкриває відданому шанувальнику *"Ісе моногатарі"* таємниці цього твору; у п'єсі *"Какіцубата"* Наріхіра постає як Бодгісатва Пісні й Танцю. Детальний аналіз традиції *"Ісе моногатарі"* в жанрі *йокьоку* подано в працях Іто Масайосі [19].

До п'єс театру но органічно примикають *кьоґени*- фарси, що їх показують у перервах між *йокьоку*. Тут ми вперше подибуємо травестію на тему *"Ісе моногатарі"* - *кьоґен "Рисові коржички Наріхіри"*[20]. Цей твір відкриває цілу низку травестій і пародій на *"Ісе моногатарі"*. Сюди можна віднести вірш у жанрі *кьока* ("божевільна пісня") Сорорі Сіндзаємона (помер 1603р.), що містить пародію на 106-й дан *"Ісе моногатарі"*. Та більшість таких текстів було написано в добу Токугава, або Едо (1603 - 1868). Назвемо лише основні: це *"Нісе моногатарі"*

(*"Несправжня повість"*) Карасумару Міцухіро (1579-1638), *"Косьоку Ісе моногатарі"* (*"Еротичний Ісе моногатарі"*, 1686), *"Сіндзіцу Ісе моногатарі"* (*"Справжній Ісе моногатарі"*, 1690). Окремо слід згадати *"Кусе моногатарі"* (*"Повість про погані звички"*, 1823) Уеди Акінарі - видатного вченого-"країнознавця", автора наукового коментаря до *"Ісе моногатарі"*. Травестійне перелицювання класиків було притаманне тогочасній "карнавальній" культурі: можна згадати, наприклад, *"Іну-макура"* (*"Собача подушка"*) Хати Сохи (1550-1607) - травестію на *"Макура-но сосі"* (*"Подушкові нотатки"*) Сей-сьонагон (XI ст.) або повість *"Псевдо-Мурасакі та селяк Гендзі"* Рютея Танехіко (1783-1842) - травестію на *"Гендзі моногатарі"* [21]. Типовими прийомами були різні способи "перевертання цінностей". Так, витончених аристократів заміняли незграбні селяки, придворних дам - повії, красунь і красенів - поганулі, вишукану, побудовану на тонких відтінках емоцій хейанську "гру в кохання" - примітивна хтивість і натуралістично описана розпуста, а класичну мову - солоня говірка "веселих кварталів" Едо та Осаки. Танки заміняли веселі тривірши *сенрю* та "божевільні пісні" - *кьоки*.

Водночас існував, хоча й не такий плідний, і "серйозний" напрям літературної традиції *"Ісе моногатарі"*. Ще в XVI ст. було створено "сполучені вірши" *-ренгу* [22] на тему цього твору. В добу Едо цей напрям представлено творами драматургії: п'єсою *дзьорурі "Ідзуцу Наріхіра Каваці (айої)"* Цікамацу Мондзаємона (1653-1725) та історичною п'єсою театру кабукі *"Хадекурабе Ісе Моногатарі"* Накави Камеске [23].

На відміну від коментаторсько-дослідницької, літературна традиція *"Ісе моногатарі"* занепала після Реставрації Мейдзі (1868). Єдиний твір, який ми можемо назвати слідом за Ф. Фосом - оповідання *"Арано"* (1941), написане Хорі Тацуо (1904-1953).

2.3. Традиція у візуальних мистецтвах

Доцільність розгляду цієї лінії полягає не лише в тому, що наш об'єкт - традиція *"Ісе*

моногатарі" в японській культурі в цілому. Річ ще й у тім, що графоцентричність ієрогліфічних культур примушує переглянути й межі таких категорій, як "література" й "мистецтво" (принаймні-щодо цих культур). Каліграфія аж до часів "модернізації" об'єднувала літературу й образотворче мистецтво в синкретичну єдність [24]. Тексту не існувало як такого поза його каліграфічним оформленням. Карбований устав хейанських сутр (золотом і сріблом по синьому або фіалковому тлу з розводами) не менше стосується їхнього змісту, ніж невимушений, по-жіночому тендітний потік скоропису - змісту написаних ним моногатарі чи щоденників. Більше того, моногатарі первісно існували саме в формі *емакі*, або сувоїв, де каліграфічний текст супроводжував малюнки. Так, Ф.Фос однією з основних жанрових особливостей моногатарі вважає те, що ці твори були призначені для читання вголос при одночасному показі візуального ряду [25]. Професор Токійського університету Акіяма Терукадзу також твердить, що в добу Хейан (і пізніше) аристократи розглядали малюнки, слухаючи, як служниця читає текст моногатарі вголос [26]. Зрозуміло, що за таких умов аналізувати текст без ілюстрацій і каліграфії, якою його записано, буде просто неадекватним. У наш час аналіз сприйняття твору японської класики через ілюстрації до нього увійшов до методології зарубіжного японознавства [27].

Ясна річ, зазначений синтез тексту та зображення найповніше втілено саме в *емакі*, а також в ілюстрованих книжках, виданих до Реставрації Мейдзі (1868). Огляд основних творів цього гатунку щодо всіх хейанських моногатарі подано в книзі Катагірі Йоїці, Масуди Сігео та Морі Ісіро [28]. Від періоду Хейан до нашого часу дійшли сувої-ел«ш лише трьох моногатарі, серед яких - "Гендзі"; про існування *емакі* "Ісе моногатарі" відомо за згадкою в "Гендзі моногатарі". Найдавніші два ілюстровані сувої "Ісе моногатарі", що зберіглися до нашого часу, датовано добою Камакура (1192-1338). Один сувій зберігся (у вигляді фрагментів) від доби Муромачі (1338-1573).

Ще один сувій тієї доби - "Ісе моногатарі екотаба" - відомий за згадками в "Дзіцурю кокі".

Найбільше ілюстрованих рукописів і друківаних книжок "Ісе моногатарі" залишили періоди Момояма та Едо (1573-1867). Варто зазначити, що вісім з тринадцяти ілюстрованих книжок та сувоїв, які збереглися від цього періоду (згідно з вищезгаданою працею Катагірі та ін.), ілюструють саме "Ісе моногатарі". На нашу думку, це свідчить про популярність твору навіть порівняно з іншими класичними шедеврами. Визначним явищем стали Сага хон, або "книжки з Саги" - ксилографічні друківані книжки, які видавали спільно Хон'амі Коецу (1558-1637) та Сумінокура Соан (1571-1632); свою назву видання дістали від місця, де мешкав Сумінокура. Серед них помітне місце посідали видання "Ісе моногатарі", ілюстровані багатьма гравюрами високого художнього рівня. Було декілька таких видань, здійснених у 1608-1610 рр. Згодом подібні видання було поновлено з років Кан'ей (1624-1644), інколи у формі репринтних перевидань, інколи - з новими гравюрами [29]. Друківані видання давали змогу ознайомити з текстом широкі верстви населення, яке в добу Едо було вже значною мірою письменним. Саме широке знайомство з текстом було ґрунтом, на якому розквітло травестіювання. Список слід доповнити "Нара ехон Ісе моногатарі" (XVI ст.) та цікавою книжкою "Фурю нісікіе Ісе моногатарі" (кінець XVIII ст.) з гравюрами Кацукави Сьонсьо [30]. Остання включає лише танки з відомих місць, опускаючи прозовий текст.

Один з *емакі*, що створено в добу Камакура, є особливо цікавим - це "Хакубьо Ісе моногатарі *емакі*" (слово *хакубьо* означає "шкіц"). До нас дійшло кілька фрагментів цього шедевра, які зберігаються в різних музеях і бібліотеках. Особливістю цього твору, ілюстрації якого намальовані тонкими лініями туші без розфарбовування, є санскритські знаки (текст популярної в езотеричному буддизмі мантри "*Комьо синрон*") [31], написані поверх малюнків і

тексту "Ісе моногатарі". Це - мантра, яка знищує гріхи людини, а також допомагає небіжчику отримати краще перевтілення. Подібне поєднання суто релігійного тексту з малюнками до "Ісе моногатарі" трапляється й на віялах "Семмен косякьо сассі" ("Брошури з давніх копій сутр на поверхні віяла"), які, за припущенням Катагірі Йоїці, створені наприкінці доби Хейан [32]. Одне з них зберігається в храмі Сітеннодзі в місті Осака. На ньому виконано тонкий кольоровий малюнок - сцену з першого дану "Ісе моногатарі", де герой підглядає за дівчатами через шпарину в огорожі. Поверх малюнка каліграфічним стилем *кайсьо* написано гатху, що відкриває "Лотосову сутру" (китайський переклад). Такі твори і за часом, і за змістом близькі до езотеричних коментарів та п'єс театру но.

З релігійним прочитанням "Ісе моногатарі" пов'язана й картина "Мітате Наріхіра нехан дзу" Ханабуси Ітцьо (1652-1724) з Токійського національного музею [33]. Вона повторює іконографічний сюжет парнірвани Будди, з тією відмінністю, що замість Будди на смертному ложі лежить Арівара-но Наріхіра, а оплакують його не учні, а коханки. На жаль, обсяг нашої статті не дозволяє детальніше розглянути іконографію Наріхіри та езотеричного "шляху поезії" загалом, хоча вони також стосуються теми.

Окрема сторінка в образотворчому та ужитковому мистецтві, що черпало натхнення з "Ісе моногатарі" - творчість митців школи Рімпа, Тавараї Сотацу (7-1643) та Огати Коріна (1658-1716). Ширми Огати Коріна "Яцухасі дзу бьобу" ("Ширми з зображенням Яцухасі") з нью-йоркського музею Метрополітен є, поза сумнівом, одним із найвідоміших у світі шедеврів японського мистецтва. Не всі знають про те, що зображення квітів півників на ширмах є ілюстрацією до 9-го дану "Ісе моногатарі", де герой, милуючись квітучими півниками в місцевості Яцухасі, складає витончений вірш-танку, де зашифрована назва квітки - *какіцубата*. Той-таки сюжет Корін зображував багато разів: на ширмах "Какіцубата дзу бьобу" ("Ширми з зображенням

півників"), на картині "Ісе моногатарі яцухасі дзу", на лаковій коробочці для тушечниці "Яцухасі макіє судзурібако", на віялі "Яцухасі дзу уціва" тощо. Звертався художник і до інших сюжетів з "Ісе моногатарі", як-то розпис на дерев'яних дверях "Наріхіра Адзума-кударі дзу сугітоє" - "Подорож Наріхіри до Адзуми". Чимало картин на сюжети "Ісе моногатарі" намалював Таварая Сотацу. Ці майстри, що творили в пишній, декоративній манері, виготовляли дорогі речі, репрезентують елітарне сприйняття "Ісе моногатарі" в добу Едо - протилежність "демократичного", репрезентованого друкованими книгами та гравюрами.

До середини доби Едо належить і гра "Ісе моногатарі ута-карта". На 209 картах написано всі вірші (ута) з твору, та зображено ілюстрації до відповідних данів. На інших 209 картах записано половини віршів. Гра полягала в тому, що ведучий зачитував вголос частину вірша, а гравці повинні були вгадати, про який вірш йдеться, і якнайшвидше взяти собі відповідну карту. Аналогічна гра, побудована на антології "Хякунін іссю" ("Сто поетів - сто пісень"), існує в Японії й досі - саме вона була прототипом для гри "Ісе моногатарі ута карта".

Жива сьогодні й традиція "Ісе моногатарі" в образотворчому мистецтві. Можна згадати ілюстрації Такефуси Мудзі (1917) або картину "Мусасіно" Кобаясі Кокея, написану 1922 року [34]. Окремо слід назвати й комікси на класичні сюжети, призначені для допомоги школярам у вивченні літератури.

Хоча наш огляд традиції "Ісе моногатарі" у візуальних мистецтвах не претендує на повноту охоплення матеріалу, ми сподіваємось, що наведені приклади засвідчують, наскільки ця традиція багата і розмаїта. Детальніше її вивчення, поза сумнівом, дасть багато нового для розуміння цього тексту.

3. Основні модули інтерпретації "Ісе моногатарі" в японській культурі

Розглянутий вище матеріал дозволяє зробити висновки щодо інтерпретації тексту "Ісе моногатарі" (а відтак - і класичної

літератури загалом) у японській культурній традиції. Передусім ми бачимо, що способи розуміння тексту аж ніяк не були однаковими протягом усієї історії, що зайвий раз спростовує орієнталістичний стереотип "незмінності", "застиглості" "східних" культур. Кожна доба висувала свої варіанти прочитування й переписування тексту, що увійшов до японського культурного канону. Водночас різні інтерпретатори-сучасники демонструють різне розуміння "Ісе моногатарі" та ставлення до цього твору - від містичного шанобливого вчитування до карнавального сміху, від наукової відстороненості до ігрової або творчої включеності в текст. Інколи одна й та сама особа поєднувала різні підходи. Отже, вибір того чи іншого модусу інтерпретації залежав від індивідуального визначення, а не був продиктований традицією.

Розглянемо основні модуси інтерпретації "Ісе моногатарі", які ми вирізняємо з розглянутого вище матеріалу.

3.1. Естетична інтерпретація

Це - безпосередня естетична насолода від тексту, збагаченого рясними позатекстуальними зв'язками, та інтертекстуальною взаємодією з іншими текстами класики. Вона була, певне, першим і провідним способом прочитання у добу Хейан, де коло читачів було обмежене витонченими аристократами, але вона виявляється й у картинах художників ХХ ст. на теми "Ісе моногатарі". Напевне, сюди ж можна віднести й численні твори ужиткового мистецтва, славетні ширми та віяла Огати Коріна тощо. Звичайно, ця інтерпретація відмінна у випадку хейанця, який міг бути особисто знайомий із прототипами персонажів, та у випадку едоського ерудита, для якого Хейан був "золотим віком", чи сучасного японця, який читає "Ісе моногатарі" з відчутним присмаком ностальгії.

3.2. Езотерична інтерпретація

Історично другий модус інтерпретації - езотеричний - представлено коментарями та п'єсами *йокьоку* доби Камакура, а також в

образотворчому мистецтві тієї доби. Він також не зник і пізніше, як свідчить вищезгадана картина періоду Едо - "Нірвана Наріхіри" Ханабуси Ітцьо (її, проте, можна розуміти й як пародію). Цьому модусу притаманний герменевтичний метод, названий Сьюзен Блейклі Кляйн "етимологічним алегорезисом" [35] - вчитування прихованого езотеричного значення через різноманітні двозначності тексту, а також перекодування окремих важливих слів чи словосполучень. Зауважимо, що езотеричний модус інтерпретації "Ісе моногатарі" не обмежений етимологічним алегорезисом - останній стосується переважно коментарів. В основі езотеричної інтерпретації лежить ставлення до тексту як до такого, що містить приховане сакральне значення. Насолоду від читання тут заміняє побожне заглиблення у смисли. Текст при цьому переноситься зовсім до іншого контексту, а саме - до контексту езотеричного буддизму та рьобусінто.

3.3. Філологічна інтерпретація

Йдеться про інтерпретацію в душі старої японської філології, розквіт якої припадає на XV-XVI ст. Вона відбилася виключно в коментарях. Коментаторів цікавили передусім естетичні проблеми (наприклад, співвідношення форми й змісту), проблеми авторства й назви, історія передачі різних рукописних версій тощо. Типовим було також наведення думок різних вчених. Водночас цей модус передбачав цілковите заперечення езотеричної інтерпретації.

3.4. Археологічна інтерпретація

Цей модус започаткували (й активно розробляли) вчені-країнознавці в середині доби Едо; він мав вирішальний вплив на всю японську філологію після Реставрації Мейдзі, а відтак - і на багатьох японознавців світу. Це - різновид наукової інтерпретації, як і попередній модус. Текст "Ісе моногатарі" поставав як пам'ятка давніх часів, що несе на собі карб питомо японської традиції, чисто японського духу. Завдання читача полягає в тому, щоб послідовно

деконструювати нашарування смислів, породжені втручанням чужоземної (китайської) культури, й пробитися до правдивого, первісного смислу, який тотожний "духу Ямато". Провідною стратегією такого читання виступала історична критика, що спиралася на лінгвістичний аналіз. За всієї позірної схожості з попереднім модусом принципова відмінність від нього полягає в тому, що "класичні" філологи прагнули зміцнювати безперервну спадковість культури, а країнознавці, навпаки, створювали й розширювали розрив між "питомо японською" культурою та "чужими" впливами з тим, щоб потім перерозподілити культурні потоки - створити нову традицію під виглядом "відновлення давнини". Саме така унікальна позиція й породжувала критичність наукового типу, правильно помічену Ф.Фосом.

3.5. *Ігрова інтерпретація*

Цей рідкісний тип інтерпретації розглядає текст як поле й знаряддя гри. У випадку "Ісе моногатарі" такий модус репрезентовано грою "Ісе моногатарі ута-карта", що з'явилася під впливом аналогічних карт, заснованих на антології "Сто поетів - сто пісень", у середині доби Едо (отже, ігрова інтерпретація розглядуваного твору мала свій прецедент). Гра зводилася до відгадування віршів, але, без сумніву, включала й насолоду від декламації поезії, розглядування малюнків та й загального "занурення" в атмосферу улюбленого твору, що споріднює цей процес також із естетичним модусом інтерпретації.

3.6. *Травестія*

Цей модус інтерпретації розквітнув у період Едо в контексті тогочасної карнавальної культури. Текст тут є не лише знаряддям, а й об'єктом своєї гри, завдання якої - викликати сміх від недоречності поєднання персонажів, знайомих із повсякденного життєвого досвіду едосця - селян, повій, купців-гульвіс тощо - зі знайомим сюжетом класичного твору, з обставинами "золотого віку". Пізня поява травестійної інтерпретації пов'язана, на нашу думку, з дистанцюванням від тексту, конче

потрібним для травестіювання (так само, як і для наукової інтерпретації), а також з його поширенням у іншому соціальному середовищі (міщани).

Усі зазначені модуси взаємодіяли між собою, часом заперечуючи один одного. Така складна, суперечлива картина, що постає вже при побіжному огляді, свідчить, що розглядати японську культуру як певний моноліт неправомірно. Жоден з модусів не може претендувати на роль "єдино притаманного" японській традиції.

4. **Висновки**

"Ісе моногатарі" - видатний твір літератури, що мав значний вплив на японську культуру, поклавши початок потужній традиції не лише в художній літературі та філології, а й в образотворчому мистецтві. Не торкатимемося тут традиції в інших сферах культури, як-от побутовій. Проте така традиція існує. Так, автор цієї статті під час перебування в Японії бачив у містечку Футамігаура (що неподалік від міста Ісе) крамничку традиційних японських солодощів під назвою "Ісе моногатарі". Оформлення й назви товарів у ній нав'язні "Ісе моногатарі", а в її приміщенні є також невеличка експозиція, присвячена цьому творові. Власник крамнички - відданий шанувальник цього шедеву хейанської літератури. Отже, традиція читання "Ісе моногатарі" все ще триває.

Триває вона не лише в Японії. Сьогодні "Ісе моногатарі" перекладено багатьма мовами світу - російською, англійською (три переклади!), французькою, італійською, китайською, іспанською, німецькою мовами. Ці переклади є також частиною традиції - кожен з них являє інше розуміння, інше прочитання/переписування японського тексту. Важливо, щоб іноземний читач (у тому числі й український), міг не лише ознайомитися з перекладеним текстом, а й прилучитися до потоку традиції, яка несе цей текст крізь віки.

Практичним висновком із вищезазначеного може бути рекомендація супроводжувати переклади текстів (особливо

класичних), що походять із малознайомих нашому читачеві культур, не лише докладними поясненнями, а й фрагментами та ілюстраціями, що репрезентують різні модуси традиційної інтерпретації тексту в його рідній культурі (або в тих культурах, де зазначений текст має тривалу традицію читання).

Аналіз традиції "Ісе моногатарі" засвідчує, як складно формувалося смислове поле класичного тексту в японській культурі - через інтертекстуальну взаємодію з іншими

текстами, вербальними й невербальними, через вписування до гіпертексту японського ландшафту й вичитування з нього, через численні переписування, трансформації та misreadings. Все це разом - езотерика й осміювання, театр но та немудрящі комікси, і ширми Коріна, й трактати Мотоорі Норінаги - оживає у свідомості сучасного освіченого японця, коли він, розгорнувши невеличку книжечку, читає давні, як укритий мохом кам'яний Будда при дорозі, слова: "Мукасі отоко арікері..." [36]

1. *Лотман Ю.М.* Лекции по структурной поэтике // Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. - М.: "Гнозис", 1994. - С. 213.

2. Таке приблизне датування є усталеним у сучасній науці. Різні дослідники називають різні дати - від 905 р. до 960-х років. Давні коментатори відносять твір до IX ст.

3. *Исе моногатари/ Перевод, статья и примечания Н. И. Конрада.* - М.: Наука, 1979.

4. *Лотман Ю.М.* Вказ. праця. - С. 218-219.

5. Там само. - С. 211, 213.

6. *Розенберг О. О.* Труды по буддизму. - М.: Наука, 1991. - С.46-51

7. *Алексеев В. М.* Возражения О. О. Розенбергу на его магистерском диспуте // Алексеев В. М. Наука о Востоке. Статьи и документ-М., 1982. - С. 350-354. Слід зауважити, що позиція Алексеева не була однозначною: див. Алексеев В. М. Замечания на книгу-диссертацию Ю.К.Щуцкого "Китайская классическая "Книга перемен" // Щуцкий Ю.К. Китайская классическая "Книга перемен". - М.: Наука, 1993. - С.513.

8. *Vos, Frits.* A study of the Ise monogatari with the text according to the Den-Teika-hippon and annotated translation. - 's-Gravenhage: Mouton, 1956. - Vol. 1. - 2.

9. *Klein, Susan Blakeley.* Allegories of Desire: Poetry and Eroticism in Ise Monogatari Zuino // Monumenta Nipponica. - Spring 1997. - Vol.52. - No.4. - P.462,464.

10. *Vos, Frits.* Op.cit.-Vol. 1. - P. 123-139,187-189.

11. Ibid.-P.101-116.

12. *Klein, Susan Blakeley.* Op.cit- No.4. - P.441-465; *Klein, Susan Blakeley.* Ise Monogatari Zuino: an Annotated Translation // Monumenta Nipponica. - Spring 1998. - Vol.53. - No. 1. - P. 13^43.

13. Автор "Ісе моногатарі" невідомий. У давніх коментарях авторство цього твору приписано поетові Арівару-но Наріхірі, вірші якого є істотною частиною тексту (до того ж події, описані в тексті, перегукуються з біографією Наріхірі). Пізніше з'явилася версія, що "Ісе моногатарі" написала поетеса Ісе (? - бл. 939). Сучасна наука, в т.ч. японська, вважає твір анонімним.

14. *Ермакова Л. М.* Речи богов и песни людей. - М.: Восточная литература, 1995. - С. 163-167

15. *Ямато моногатари / Перевод с японского, исследование и комментарий Л.М.Ермаковой.* - М.: Наука, 1982.

16. *Vos, Frits.* Op.cit.-Vol. 1 - P. 145-146.

17. Ibid.-P. 146-147.

18. Ibid.—P. 147-148; *Klein, Susan Blakeley.* Allegories of Desire: Poetry and Eroticism in Ise Monogatari Zuino // Monumenta Nipponica. - Spring 1997. - Vol.52. - No.4. - P.464.

19. Наприклад, див.: Ito: *Masayoshi.* Ise monogatari to yo:kyoku // Ise monogatari, Yamato monogatari I

Katagiri Yo:ichi hensha. -То:kyo:: KadokawaShoten, 1975. -(Kansho: Nihon koten bungaku, dai5kan). - P. 359-368 (ЯПОНСЬКОЮ МОВОЮ).

20. *Vos, Frits*. Op. cit. -Vol. 1 - P. 48.

21. Ibid.—P. 149-155; *Melanowicz, Mikolai*. Literatura Japonska. - Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994.-TomI.-Str. 380-381.

22. Про жанр "рента" див. у: Melanowicz, Mikolai. Op. cit. - Str. 46-51, а також главу "Поэзия рэнга" у праці: *Т. И. Бреславец*. Очерки японской поэзии. - М., 1994.

23. *Vos, Frits*.Op. cit.-Vol. 1 - P. 149,154.

24. Детально про цедив.: *Соколов-Ремизов С.Н.* Литература, каллиграфия, живопись. - М.: Наука, 1985.

25. *Vos, Frits*. Op. cit.-Vol. 1 - P. 12.

26. *Akiyama Terukazu*. Japanization in Painting: From the Ancient to the medieval Period. A paper presented at the 35th International Congress of Asian and North African Studies-Budapest, 7-12 July 1997.

27. *Smith, ho*. Pictures of the Heart. Review of: Joshua S. Mostow. Pictures of the Heart: The Hyakunin Isshu in Word and Image. Honolulu, 1996// HAS Newsletter. -1997. - No. 12. - P. 36.

28. *Katagiri Yo.ichi, Masuda Shigeo, Mori Ichiro*:. Ocho: monogatari wo manabu hito no tame ni. - Kyoto: Sekai shiso: sha, 1992. - P. 247-250.

29. *Katagiri Уолс/Г/(chosha dayhyo)*:. Taketori monogatari, Ise monogatari. -То:kyo::Shueisha, 1978.- (Nihon-no koten, 5). - P. 40,105 (японською мовою).

30. Ibid.-P. 27.

31. Ibid.-P.118.

32. Ibid.-P. 28.

33. Ibid.-P. 26.

34. *Katagiri Yo.ichi* (chosha dayhyo):. Taketori monogatari, Ise monogatari. - То :kyo:: Shueisha, 1978. - (Nihon-no koten, 5). - P. 22,116.

35. *Klein, Susan Blakeley*. Allegories of Desire: Poetry and Eroticism in Ise Monogatari Zuino II Monumenta Nipponica. - Spring 1997. - Vol.52. - No.4. - P.445^447.

36. "Жив собі колись чоловік..." -типовий початок дану (розділу) в "Ісе моногатари".

Sergiy Kapranov

ISE MONOGATORY IN THE CONTEXT OF TRADITION

In this paper the problem of text's understanding in a tradition is discussed on the base of "Ise monogatari", a Japanese classical literary text. The notion of tradition is understood here as a diachronic context. The tradition of "Ise monogatari" in Japanese literature, commentaries, and visual arts are reviewed. The main modes of interpretation of the text in question are highlighted.